

**ASKERİ MİMARİ MİRASIN KORUNMASI BAĞLAMINDA ÇAKMAK  
HATTI KIYI KORUGANLARI (ANADOLU FENERİ-RİVA-ŞİLE)**

*ÇAKMAK LINE COASTRAL PILLBOXES IN THE CONTEXT OF THE  
CONSERVATION OF MILITARY ARCHITECTURAL HERITAGE  
(ANADOLU FENERİ-RİVA-ŞİLE)*

**Mustafa ARMAĞAN\***

*Geliş Tarihi: 18.08.2022  
(Received)*

*Kabul Tarihi: 20.12.2022  
(Accepted)*

**ÖZ:** II. Dünya Savaşı sürecinde geleneksel siper ve tabyaların yerini betondan inşa edilen, *korugan* olarak tanımlanan tahkimat yapıları almıştır. Avrupa'nın pek çok bölgesinde koruganlardan oluşan savunma hatları inşa edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti de II. Dünya Savaşı'na doğrudan dahil olmamasına rağmen savunma amaçlı önemli tedbirler almış Mareşal Fevzi Çakmak'ın adıyla anılan koruganlardan oluşan tahkimat hatları inşa etmiştir. Çakmak Hattı ile öncelikli olarak İstanbul'a yönelik olası saldırılara karşı konulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda hattın en önemli unsurları İstanbul'un batısında, Trakya üzerinden gelebilecek saldırılara karşı Çatalca ve Büyükçekmece bölgelerine inşa edilmiştir. Saha çalışmalarında Çakmak Hattı'nın İstanbul'un Anadolu Yakası'na, Karadeniz üzerinden çıkarma yapılması ihtimaline karşı da bir savunma hattı içerdiği anlaşılmaktadır. Bu makale çalışması kapsamında İstanbul'un Anadolu Yakası'nın kuzeyinde; Anadolu Feneri, Riva ve Şile arasındaki 37 kilometrelik sahil hattında koruganların tespiti ve güncel durumlarının belgelenmesine yönelik saha çalışmaları yapılmış 56 adet korugan tespit edilebilmiştir. Tespit edilen koruganların askeri mimari mirası olarak korunmaları, kent kimliğiyle bütünleşmeleri ve farkındalığına varılması bağlamında dünyadaki örnekler de ele alınarak öneri ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Korugan, Çakmak Hattı, II. Dünya Savaşı, Tahkimat, Koruma, Askeri Miras.

**ABSTRACT:** During the World War II, traditional trenches and bastions were replaced by fortification structures made of concrete, defined as Pillboxes. Defense lines consisting of pillboxes were built in many parts of Europe. State of the Republic of Turkey Although it was not directly involved in the World War II, he took important measures for defense purposes and built fortification lines consisting of bunkers named after Marshal Fevzi Çakmak. With the Cakmak Line, it is primarily aimed to counter possible attacks against Istanbul. In this direction, the most important elements of the line were built in the west of Istanbul, in the Çatalca and Büyükçekmece regions against the attacks that may come from Thrace. During the field studies, it is understood that the Çakmak Line includes a defense line against the possibility of landing on the Anatolian side of Istanbul over the Black Sea. Within the scope of this article, field studies were conducted to Decipher the shelters and

\* Arkeolog (MA), İstanbul 4 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, İstanbul, mustafaarmagan1@gmail.com, ORCID:0000-0002-4712-0347

document their current status on the 37-kilometer coastline between Anatolian Lighthouse, Riva and Sile in the north of the Anatolian Side of Istanbul, and 56 pillboxes were identified. Suggestions and evaluations have been made by considering some examples in the world in the context of protecting the detected pillboxes as military architectural heritage, integrating with the urban identity and raising awareness.

**Keywords:** Pillbox/Bunker, Çakmak Line, II. World War, Fortification, Conservation, Military Heritage.

### EXTENDED ABSTRACT

The first half of the 20th century is featured as a dark period in human history when great wars killed millions of people and political maps of countries were redrawn. In this period, countries increased their military investments and made significant attempts in order to develop new technologies. Military technologies progressed rapidly and new warfare strategies were formed. Tanks and planes were intensively utilized in battlefields. Range and destructiveness of the weapons were increased. The concept of fortification changed significantly and new defense strategies emerged. Defense architecture was reshaped. When the fortifications made against these powerful weapons of World War II are examined, reinforced concrete defensive structures called "pillbox (blockhouse, bunkers)" are seen in the foreground. Pillboxes were built during World War II all over the World, mainly in Europe. Republic of Turkey avoided being directly involved in the war by following a policy of balance through diplomatic initiatives. Nevertheless, many defensive measures were taken during the war. The greatest of these measures is the construction of "Çakmak Line", a defense line consisting of pillboxes. The elements of this defense line built in and around Istanbul can still be seen today. In academic studies about "Çakmak Line", it is stated that the remnants of this line are concentrated in Çatalca and Büyükçekmece districts on the west of Istanbul. In our article, we focused on the fortification elements on the coasts of Beykoz and Şile districts, which extend along east-west axis on the north of Istanbul. It is aimed to determine the locations of the pillboxes on the 37-kilometer long part of the coasts of Beykoz and Şile districts and to document their current state. Considering some examples in the World, suggestions and evaluations are made in order to protect the detected pillboxes as military architectural heritage and to integrate them with the urban identity through public awareness. Field studies starting in 2020 continued at intervals until 2022. In addition to field studies, aerial photographs and satellite images obtained from digital media such as Google Earth, Google Map, IBB Maps were used. Field studies were carried out in Anadolu Feneri and Riva neighborhoods of Beykoz district and in Kurnaköy, Sahilköy, Doğancı, Alacalı, Sofular, Meşrutiyet and Merkez neighborhoods of Şile district. The work was limited within the mentioned route and 56 pillboxes were located on the field. The Pillboxes detected in the mentioned area are smaller than those in Çatalca and

Büyükçekmece. The pillboxes are built on beaches, coves, etc. and on the high grounds that dominates these. While some of the pillboxes on the beach were built noticeably on open field, some of them were located in hard-to-detect places.

ICOFORT was established in 2005 within ICOMOS to handle military heritage and fortifications. Committee carries out studies on the protection, identification, restoration and maintenance of military heritage and fortifications, improving international cooperation, raising public awareness and encouraging scientific studies. In accordance with the initiative of the Committee, an important step was taken in 2021, and the guidelines on fortifications and military heritage were adopted at the ICOMOS general assembly. With these principles, it is aimed to protect the fortifications and the cultural landscape surrounding them, to determine research and intervention methods, to maintain integrity by preserving and improving their tangible and intangible values.

Most of the pillbox built during World War II remain in existence. These structures, which were built to defend cities and important areas, have largely lost their qualities in terms of military Evaluation of unfunctional pillboxes within the framework of their historical missions and steps taken forward to protect and restore them are issues to be emphasized. In this direction, there are many examples in Europe where some pillboxes are converted into museums and memorial sites, and became navigable areas by pedestrian and bicycle routes. In recent years, pillboxes have attracted the attention of many researchers from different disciplines in national and international scale, and have been subject to many studies. A significant part of the studies conducted in our country focuses on the pillboxes in Çatalca and Büyükçekmece districts on the west of Istanbul. It is mentioned that there are around 1100 pillboxes in the said region.

In our study, it has been revealed that the pillboxes on the Çakmak Line are not only a land defense line on the Çatalca and Büyükçekmece districts but also an important defense line against attacks from the Black Sea. When we compare the pillboxes in the Çatalca-Büyükçekmece section with the pillboxes in the Anadolu Feneri-Riva-Şile line; It is understood that Çatalca-Büyükçekmece region was thought to be the main defense area hence there are more comprehensive and organized defense elements. This part of the line is fortified more strongly, since it was thought that a possible German attack would be from Thrace on land. However, the construction of a defensive line on the Black Sea coast shows that the possibility of any kind of attack wasn't ruled out.

## 1. GİRİŞ

20. yüzyılın ilk yarısı dünyanın pek çok bölgesinde sıcak çatışmaların, Dünya Savaşlarının yaşandığı, milyonlarca insanın savaşlar nedeniyle hayatını kaybettiği, ülkelerin siyasi haritalarında köklü değişikliklerin yaşandığı, karanlık bir dönem olarak insanlık tarihinde yerini almıştır. Bu dönemde, ülkeler askeri yatırımlarını en

üst seviyeye çıkarmış savaş teknolojilerini geliştirmek için önemli girişimlerde bulunmuşlardır. Askeri teknolojinin hızla gelişip yeni savaş stratejilerinin olduğu bu dönemde, tank ve uçakların savaş alanlarında yoğun şekilde kullanıldığı, silahların etki alanlarının ve yıkıcılığının arttığı görülmüştür. Bu durum tahkimat anlayışında da önemli değişimleri beraberinde getirmiş yeni savunma stratejileri ön plana çıkmış, savunma mimarisi yeniden şekillenmiştir.

II. Dünya Savaşı'nda, yıkım gücü yüksek silahlara karşı oluşturulan tahkimatlar incelendiğinde, "korugan" olarak isimlendirilen, beton ve demirden inşa edilmiş savunma yapılarının ön plana çıktığı görülmektedir. Koruganlar; II. Dünya Savaşı öncesi ve savaş sırasında, başta Avrupa olmak üzere dünyanın pek çok bölgesinde inşa edilmiş ülkelerin savunma stratejilerinde önemli bir yer tutmuştur. Daha önceki dönemlerde inşa edilen geleneksel siperlerin ve tabyaların yanı sıra koruganların inşa edilmesiyle savunma stratejisinde yeni bir mimari şekillenme ortaya çıkmıştır. Koruganları; "*Kütlesel yapısı ve kalın duvarlarıyla ön plana çıkan; demir, çelik ve betondan inşa edilmiş askeri savunma yapıları*" şeklinde tanımlamak mümkündür. Koruganların mimari özellikleri planları, boyutları, bakış yönleri vb. özellikleri arazi şartları ve topoğrafyaya göre şekillenmektedir. Bu nedenle gerek plansal gerekse fiziksel olarak çok sayıda farklı korugan tipinden söz etmek mümkündür. Tüm bu tiplerin ortak noktası ise her türlü saldırıya karşı içerisindeki kişilerin zarar görmelerini minimize eden güçlü kalın beton duvarlara sahip olmalarıdır.

Koruganların, birbiriyle temas ve etkileşim halinde çok sayıda korugandan oluşan savunma hattının parçası oldukları ve bölgesel bir savunma stratejisine göre konumlandıkları anlaşılmaktadır. Bu nedenle koruganlar belli bir savunma hattının parçası olarak o hatla birlikte anılmışlardır.

Koruganları diğer savunma yapılarından ayıran en önemli özellikleri beton ve demirden inşa edilmiş özel niteliklere sahip güçlü yapılar olmalarıdır. İlk koruganların 1904 yılında Rus - Japon savaşında inşa edildiği belirtilmektedir (Aydın, 2021: 386). Fakat en yaygın inşa edildiği dönem 1930-1945 yılları arasındadır. Özellikle İngiltere'de, Fransa ve Almanya arasındaki kıyı ve sınır hatlarında, Rusya'nın batı bölgelerinde koruganlardan oluşturulan savunma hatlarının inşa edildiği görülmektedir. Fransızların Alman işgaline karşı inşa ettikleri Maginot Hattı (Aydın, 2021: 386) ve Almanların Atlantik'ten gelecek müttefik saldırısına karşı; Almanya, Fransa, Belçika, Danimarka ve Norveç'in kıyılarına inşa ettikleri Atlantik Duvarı (Atlantic Wall) önemli örneklerdir (Virilio, 1994).

II. Dünya Savaşı; dünyanın hemen hemen tüm coğrafyalarına doğrudan veya dolaylı olarak yayılım göstermiş savaşın yıkıcı etkisinden çok az ülke ve coğrafya etkilenmeden varlığını sürdürebilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti de II. Dünya Savaşı'nda önemli diplomatik girişimlerde bulunmuş izlediği denge politikasıyla savaşa doğrudan dahil olmamıştır. Buna rağmen çevre coğrafyalarda süregelen

savaşın boyutu düşünülerek askeri ve sivil tedbirler alınmıştır. Trakya üzerinden gelmesi muhtemel saldırılara karşı Mareşal Fevzi Çakmak'ın adı ile anılan, İstanbul'un batısında Trakya'da koruganlardan oluşan bir savunma hattı oluşturulmuştur. Çakmak Hattı sadece koruganlar değil ejder dişi denilen tankların geçişini engellemek için yapılan unsurlardan, gözetleme kulelerine, hendeklere, gizli tünellere, iletişim hatlarına, mühimmat taşımaya yönelik raylı sistemler vb. pek çok askeri unsur barındırmaktadır. Söz konusu hatta ait askeri unsurlar ve koruganlar tarihsel süreçte herhangi bir sıcak çatışmaya maruz kalmamıştır. İstanbul'un kent tarihi ve askeri tarih çalışmaları açısından son derece önemli unsurlar halini alan koruganların bazıları, mimari özellikleri ve tarihsel bağlarıyla korunması gerekli kültür varlığı olarak nitelenmektedirler. Bu doğrultuda bazı koruganları Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurullarınca korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiş koruma grupları "I. Grup" olarak belirlenmiştir (KVKBKA,489, 13.08.2015-1479).

Koruganlara yönelik dünyada ve ülkemizde önemli akademik çalışmaların yapıldığı bu çalışmaların son yıllarda daha da arttığı gözlemlenmektedir. Dünya'da yapılan çalışmalara bakıldığında Henry Wills'in 1985'te yayımlanan "*Pillboxes: A Study of UK Defenses, 1940*" isimli çalışması, Paul Virilio'nun, 1991'de yayınlanan "*Bunker Archaeology*" isimli çalışması, Mike Osborne'nin "*20th Century Defences in Britain(2003)*" ve "*Pillboxes of Britain and Ireland (2008)*" isimli çalışmaları bu bağlamda yapılan önemli çalışmalardan bazılarıdır. Ülkemizde yapılan çalışmalar incelendiğinde; İstanbul Teknik Üniversitesi ve Milli Savunma Üniversitesi bünyesinde korugan çalışma gruplarının kurulduğu, saha çalışmalarının yapıldığı bilinmektedir. Ferhan Yürekli ve Hülya Yürekli'nin "*Koruganlar*" ve "*Savaş ve Beton*" isimli makaleleri ile Deniz Aslan'ın "*Özellikle Büyükçekmece Koruganları*", isimli makalesi, Mustafa Tahir Ocak, Ömer Faruk Tekin'nin "*Anadolufeneri Koruganları*" isimli makalesi, Salim Aydın'ın "*İkinci Dünya Savaşı'nda Kıyı ve İç Hat Savunması: Çakmak Hattı (Büyükçekmece-Çatalca) Koruganları*" isimli makalesi, Hasan Cenk Çelik'in "*İkinci Dünya Savaşı'nda Sınır Savunma Tedbirleri ve Türkiye'nin Çakmak ve Çatalca Hatları*" isimli yüksek lisans tezi, Melih Efeoğlu'nun "*Çatalca Bölgesi Savunma Yapıları ve Koruma Sorunları*" isimli doktora tezi bu bağlamda yapılan önemli çalışmalardan bazılarıdır.

Çakmak Hattı koruganlarının inşa edildiği Çatalca- Büyükçekmece bölgesi İstanbul'un kent tarihi açısından önemli bir bölge olup tarih boyunca İstanbul'un kent savunmasının başlatıldığı güzergahlardan biri olmuştur. Bu güzergahta ilk olarak M.S. 5. yüzyıla tarihlenen Anastasius Surları inşa edilmiştir. Sur kalıntılarının bir bölümü günümüzde de mevcudiyetini sürdürmektedir (Eyice, 1993: 265-266). 18. yüzyılda ise Balkan Harbi öncesinde yine bölgede tabyalar vb. askeri unsurlardan oluşan savunma hatları inşa edilmiştir (Efeoğlu ve Eyüpgiller 2021: 407-422). 1940'lı yıllarda Çakmak Hattı'nın inşası sırasında Anastasius Surları tekrar gündeme

gelmiş tarihi surlara yönelik araştırmalar yapılmıştır. Prof. Dr. Ekrem Akurgal anılarını kaleme aldığı otobiyografisinde askerlik görevi sırasında koruganların inşaa sürecine katıldığını ve yetkililerle Anastasius Surlarıyla ilgili görüşmeler yaptığını belirtmiştir (Akurgal, 1999:53-54). Muhtemelen yeni inşaa edilen savunma hattına destek olması veya inşaa edilen koruganların konumlarının belirlenmesinde model olabileceği askeri yetkililerce değerlendirildiği düşünölmektedir. Nitekim bazı koruganların Anastasius Surları ile hemen hemen aynı güzergaha inşaa edilmesi (Aydın, 2021: 403) bu olasılığı destekler niteliktedir.

Çakmak Hattı kapsamında yapılan akademik çalışmaların çoğunda hattın mimari açıdan önemli ve güçlü unsurlarını barındıran İstanbul'un batısındaki Çatalca ve Büyükçekmece bölgelerine yoğunlaşıldığı görölmektedir. Yapılan saha çalışmalarında koruganların sadece İstanbul'un batı sınırında karadan gelecek tehditlere karşı değil, Karadeniz sahillerinden yapılması muhtemel çıkarmalara karşı da bir savunma hattı içerdiği anlaşılmıştır. Makale çalışmamızda Çatalca-Büyükçekmece bölgesinin dışındaki İstanbul'un kuzeyinde, doğu batı eksenli uzanan Beykoz ve Şile ilçelerinin kıyılarındaki tahkimat unsurlarına odaklanılmıştır. İstanbul'un Beykoz ve Şile ilçeleri arasındaki yaklaşık 37 kilometrelik sahil alanı koruganların yerlerinin tespit edilmesi güncel durumlarına ilişkin belgeleme yapılması amaçlanmıştır. Tespit edilen koruganların Askeri Mimari Mirası olarak korunmaları, kent kimliğiyle bütünleşmeleri ve farkındalığına varılması bağlamında dünyadaki bazı örnekler de ele alınarak öneri ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

## 2. ANADOLU FENERİ, RİVA VE ŞİLE HATTINDAKİ KIYI KORUGANLARI

İstanbul'un Anadolu Yakası'nın kuzey sahilleri tarihsel süreçte İstanbul Boğazı'nın ve kentin güvenliği açısından savunulması gereken önemli bir bölge olarak görölmüştür. Bizans Dönemi'ne tarihlendiği düşünölen; Şile, Riva, Poyrazköy kaleleri bu hatta inşaa edilen, günümüzde de mevcudiyetini sürdüren önemli savunma yapılarından bazılarıdır. Söz konusu sahil hattında; II. Dünya Savaşı sırasında ise Karadeniz üzerinden yapılması muhtemel çıkarma girişimlerine karşı; koruganlardan oluşan bir tahkimat hattı inşaa edilmiştir. Tarihsel süreçler ve etkenler değişse de bölgenin savunma anlamındaki misyonunun değişmediği ve Bizans Dönemi'nden yakın tarihimize kadar bu misyonunu sürdürmeye devam ettiği görölmektedir.

Anadolu Feneri, Riva ve Şile hattında inşaa edilen tahkimat hattına ait koruganların yerlerinin tespiti, güncel durumlarının ve niteliksel özelliklerinin belgelenmesi doğrultusunda 2020 yılında başlayan ve aralıklarla 2022 yılına kadar devam eden saha çalışmaları yapılmıştır. Saha çalışmalarının yanı sıra *Google Earth*, *Google Map*, *İBB Haritalar* gibi dijital ortamlardan elde edilen, hava fotoğrafları ve uydu görüntülerinden yararlanılmıştır. Saha çalışmaları; Beykoz ilçesine bağlı; Anadolu Feneri, Riva mahalleleri ve Şile ilçesine bağlı Kurnaköy, Sahilköy,

Doğancılı, Alacalı, Sofular, Meşrutiyet, Merkez mahallelerinin sahil kesimlerinde yürütülmüştür. Çalışmalar bahsedilen güzergah içerisinde sınırlandırılmış olup söz konusu alanda 56 adet koruganın yeri tespit edilmiştir. (Harita 1, 2, 3) Koruganların bir kısmı bölgedeki bitkisel yoğunluk ve çevresel etkenler nedeniyle güçlükte tespit edilebilmiştir. Bu durum tespit edilemeyen çok daha fazla koruganın varlığını işaret etmektedir. Çalışmaların yürütüldüğü güzergahta askeri bölgeler mevcut olup herhangi bir saha çalışması yürütülmemiştir. Bu bölgelerde yapılacak çalışmalarda çok daha fazla koruganın tespit edilmesinin mümkün olduğu düşünülmektedir. Tespit edilen 56 koruganın koordinatları işlenerek (Tablo 1) oluşturulmuştur. Böylece ileride daha kapsamlı yapılacak çalışmalara ön fikir sunulması amaçlanmıştır.

Anadolu Feneri, Riva, Şile kıyı hattının kuş uçuşu uzunluğu 37 kilometre civarındadır. (Harita 1) Söz konusu alanda tespit edilen koruganların Çatalca ve Büyükçekmece bölgesindeki koruganlardan nispeten daha küçük boyutlarda oldukları anlaşılmıştır. (Resim 1) Koruganların inşa edildikleri alanlar incelendiğinde ise denizden çıkarma yapılması muhtemel kumsal, koy vb. bölgeler ve bu bölgelere hakim stratejik yükseltilerin tercih edildiği görülmektedir. (Resim 2, 3, 4) Koruganlar deniz yönünde kıyıya dik şekilde veya kıyıya paralel yönde farklı açılarda inşa edilmiştir. Olası çıkarma sırasında askeri unsurların hem doğrudan karşılarından hem de yanlardan ateş altına alınması amaçlanmıştır. Koruganların bir kısmı sahilde açık ve belirgin şekilde inşa edilirken bir kısmı topografyanın etkisiyle tespiti zor konumlara yerleştirilmiş çıkarma kuvvetleri tarafından kolay tespit edilemeyecek şekilde tasarlanmıştır. (Resim 5, 6, 7, 8) Gözlem yapılan koruganlar büyük oranda denize yakın 20-150 metre aralığında inşa edilmiştir. Tespit edilebilen denize en uzak korugan ise Sahilköy Mahallesi mezarlık alanının içerisindeki denize yaklaşık 560 metre uzaklıktaki koruganlardır. Bu mesafe dikkate alındığında bölgedeki savunma hattının birkaç kademedan oluşabileceği fikri ortaya çıkmıştır. İnşa edilen koruganların birbirleriyle doğrudan fiziksel bağlantıları tespit edilmemiştir. Büyükçekmece ve Çatalca hattındaki koruganların bazılarının tünellerle birbirine bağlı örneklerinin olduğu bilinmektedir. Bu şekilde tasarlanmış korugan yapılarına çalışma alanında rastlanmamıştır. Tespit edilen koruganların bazılarının köşeleri oval şekilde inşa edilmiştir. Bu durum karşıdan gelen mermilerin daha kolay sekmesinin sağlanmasıyla korugan duvarının daha az zarar görmesi amaçlanmıştır. Bu yöntem koruganların inşasında sık karşılaşılan bir tekniktir. (Resim 9, 20, 17)

Koruganlar çalışma alanının bazı bölgelerinde çevresel faktörlerle kısmen toprak altında kalmış ve sadece üst kısımlarının görülebilir durumdadır. Bölgedeki yoğun bitki örtüsü özellikle küçük boyutlu koruganların tespitini zorlaştırmaktadır. (Resim 10, 11, 12) Koruganların bazılarının içine girmek; yoğun bitkilenme, toprağın yükselmesi, iç alanlarının toprakla dolması vb. nedenlerle mümkün

değildir. Kumsalda yer alan bazı koruganların kütleli ağırlıkları nedeniyle yan yatmış veya bütüncül olarak toprağa batmış olduğu gözlemlenmiştir. (Resim 13, 14) Koruganların ne zaman terk edildiği bilinmemekle birlikte uzun zamandır herhangi bir yenileme, tadilat vb. uygulama yapılmadığı görülmektedir.

Çalışma alanındaki tespit edilen koruganlara ilişkin herhangi bir korunması gerekli kültür varlığı tescil kararına rastlanmamıştır. 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 6. Maddesinde; korunması gerekli taşınmaz kültür varlıkları olarak nitelenen yapılar sıralanmış "*tabya ve istihkam yapıları*" da bu kapsamda değerlendirilmiştir. Çatalca-Büyükçekmece hattında 2863 Sayılı Yasa'nın 6. Maddesi kapsamında korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilen koruganlar mevcuttur. Söz konusu tescil işlemlerinin Beykoz- Şile hattındaki koruganlar için de uygulanması gerekmektedir.

### 3. ULUSLARARASI DÜZLEMDE ASKERİ MİMARİ MİRAS ÇERÇEVESİNDE KORUGANLAR

Askeri miras ve tahkimat unsularına dair ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi) bünyesinde 2005 yılında ICOFORT (Uluslararası Tahkimatlar ve Askeri Miras Bilimsel Komitesi) kurulmuştur ("Komite", 2022). Komite; Askeri miras ve tahkimat unsularının korunması, tanımlanması, restorasyonları, uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi, farkındalığın artırılması, bilimsel çalışmalar ile bakım ve onarımlarının teşvik edilmesi konularında çalışmalar yürütmektedir ("Komite", 2022). Komitenin girişimleri doğrultusunda 2021 yılında önemli bir adım atılarak tahkimatlar ve askeri mirasa ilişkin kılavuz ilkeler ICOMOS genel kurulunda kabul edilmiştir. ("ICOMOS Yönergeler", 2022). Bu ilkeler ile tahkimatların ve onları çevreleyen kültürel peyzajın korunması, yapılacak müdahaleler, araştırma yöntemlerinin belirlenmesi, somut ve soyut değerlerinin korunarak geliştirilmesi ve bütünlük sağlanması amaçlanmıştır.

II. Dünya Savaşı sürecinde inşa edilen koruganların büyük bir kısmı günümüzde de mevcudiyetini sürdürmektedir. Şehirleri ve önemli alanları savunmak için inşa edilen bu yapılar günümüzde askeri niteliklerini büyük oranda kaybetmişlerdir. İşlevlerini yitirmiş koruganların tarihsel misyonları çerçevesinde nasıl değerlendirildiği, korunmalarına yönelik atılan adımlar ve yeniden işlevlendirilmeleri üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu doğrultuda Avrupa'daki bazı koruganların müze ve hatıra alanlarına dönüştürüldüğü, yürüyüş ve bisiklet yollarıyla gezilebilir alanlar haline getirildiği çok sayıda örnek mevcuttur. Hollanda'nın Rotterdam şehrinin Hoek van Holland bölgesinde yer alan *Atlantic Wall Museum* bu konuda ele alınması gerekli önemli bir örnektir. II. Dünya Savaşı'ndan kalma koruganlar müzeye çevrilmiştir. Müzede II. Dünya Savaşı'nda kullanılan silah, askeri teçhizat, kıyafet vb. orijinal objelerinin yanı sıra korugan içerisindeki hava sistemleri, iletişim hatları ve silahlar ziyaretçilerle buluşturulmakta, belgesel gösterimleri yapılmaktadır. ("Atlantic Wall Museum",



2022) Müzede çeşitli günlerde rehber eşliğinde turlar düzenlenmekte ayrıca oluşturulan bisiklet ve yürüyüş yolları sayesinde savunma hattının gezilebilmesi mümkündür. (Resim 15) Hollanda’da yer alan bir diğer korugan müzesi ise Noordwijk Atlantic Wall Museum’dur (“Noordwick”, 2022). Müzede sergi alanları yanı sıra müze alanı ile diğer koruganların arasında doğal çevrenin iç içe gözlemlenebildiği 3.6 kilometrelik bir yürüyüş yolu mevcuttur (“Wandelroute”, 2022).

Belçika’nın Oostende şehrinde yer alan *Atlantic Wall Open-Air Museum*’da koruganların bulunduğu alan açık hava müzesine çevrilmiştir (“Open-air Museum”, 2022). Yapılan düzenlemeler ile koruganlar; silahların, mermilerin, dönemin askeri uniformalarının, savaş fotoğraflarının sergilendiği ayrıca yürüyüş ve gözlem yapılabildiği açık hava müzesine dönüştürülmüştür. (Resim 16) Danimarka’nın Skagen şehrinde yer alan Skagen Bunker Museum, koruganların müzeye ve gezi alanına çevrildiği önemli bir diğer örnektir. (Resim 17) Müzede II. Dünya Savaşı’nı anlatan, bilgilendirme panolarının yanı sıra savaşın izlerini taşıyan askeri teçhizat ve objeler sergilenmektedir. Ayrıca koruganların kullanım amaçlarına dair canlandırmaların yapıldığı görülmektedir (“Skagen”, 2022). Fransa’nın Marckolsheim şehrinde yer alan Musee Memorial De La Ligne Maginot Du Rhin (Ren Meginot Hattı Anıt Müzesi) Koruganların müzeye dönüştüğü önemli bir alandır. Koruganların iç kısımları sergi alanlarına dönüştürülerek II. Dünya Savaşı döneminde çekilmiş fotoğraflar, silahlar askeri teçhizatlar sergilenmektedir. Ziyaretçilere koruganların işlevi ve üslendikleri misyona dair dönemin koşullarını yansıtan bir ortam sunulmaktadır (“Meginot Musee”, 2022).

Avrupa’nın çeşitli bölgelerinde koruganların müzeye, hafıza alanlarına, yürüyüş güzergahlarına çevrildiği, koruma altına alındığı çok sayıda örnekten bahsetmek mümkündür. Özellikle büyük boyutlu ve kümelenmiş koruganların ve sığınakların bu bağlamda müzeye dönüştürüldüğü arazide bağımsız şekilde yer alanların önemli bir kısmının ise yürüyüş ve bisiklet rotalarına dahil edilerek ziyaret edilebilir alanlara dönüştürüldüğü, bilgilendirme panolarıyla farkındalık oluşturulmasının amaçlandığı görülmektedir. (Resim 18)

Koruganlara yönelik yapılan araştırmalar son yıllarda giderek artmaktadır. İrlanda’nın Murlough sahillerinde Ulster Archaeological Society tarafından yapılan bilimsel araştırmalar bu bağlamda önemli bir örnektir. 2013 ve 2017 yılında Murlough sahilinde yer alan bir korugan üzerinde yapılan araştırmaya dair bir rapor hazırlanmış yapılan çalışmalar aktarılmıştır (“Survey Report”, 2017). Söz konusu raporda; koruganların planları çıkarıldığı, 1:50 ölçekli çizimler yapıldığı ve sanal ortama aktarıldığı, detaylı fotoğraflama yapılarak arşiv oluşturulduğu aktarılmıştır. Ayrıca koruganların kullanılan malzemeler incelenmiş inşa tekniği üzerine değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir (Welsh, vd. 2017, 6-25). Yapılan bu çalışma ele alındığında, geleneksel arkeolojik belgeleme ve inceleme metodolojisinin

koruganlar için uygulandığı ve bu doğrultuda pek çok verinin üretildiği ve belgeleme yapıldığı görülmektedir. (Resim 19) Bu durum koruganların belgelenmesi araştırılması çerçevesinde önemli bir metodolojik örnek teşkil etmektedir.

#### 4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Koruganlar son yıllarda gerek dünyada gerekse ülkemizde farklı disiplinlerden pek çok araştırmacının dikkatini çekmekte pek çok çalışmaya konu edilmektedir. Ülkemizde yapılan çalışmaların önemli bir bölümü İstanbul'un batısında Çatalca ve Büyükçekmece bölgelerindeki koruganlara odaklanmaktadır. Yapılan çalışmalarda söz konusu bölgede 1100 civarında koruganın varlığından söz edilmektedir (Aydın, 2021: 406). Yapmış olduğumuz makale çalışmamızda Çakmak Hattı'na dair farklı bir perspektif sunulmuş, koruganların sadece Çatalca ve Büyükçekmece hattında bir kara savunma hattından ibaret olmadığı, Karadeniz'den yapılacak çıkarmalara karşı da önemli bir savunma hattının varlığı ortaya konulmuştur. Çakmak Hattı'na ait Çatalca-Büyükçekmece bölümündeki koruganlar ile Anadolu Feneri-Riva-Şile hattındaki koruganları karşılaştırdığımızda Çatalca-Büyükçekmece bölgesinin ana savunma alanı olduğu, çok daha kapsamlı, daha organize unsurların yer aldığı, olası Alman saldırısının Trakya üzerinden karadan yapılacağı düşünüldüğünden hattın bu bölümünün daha güçlü tahkim edildiği anlaşılmaktadır. Fakat yine de Karadeniz kıyılarına bir savunma hattının inşa edilmesi her türlü olasılığın göz ardı edilmediğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışma kapsamında; Anadolu Feneri'nde başlayan Riva ve Şile'nin merkezine ulaşan kıyı hattında araştırmalar yapılmıştır. Fakat çalışmalar sırasında İstanbul'un Kuzey kıyılarındaki koruganların; Şile merkezine doğusuna Ağva çevresine, Sakarya'nın Karasu sahillerine, Avrupa Yakası'nda ise Sarıyer ilçesinin sahil kesimlerine kadar yayılım gösterdiği tespit edilmiştir. Bu alanlarında mutlaka araştırılması, tespit ve belgeleme çalışmalarının yapılması gerekmektedir.

Koruganlar inşa edildiği dönemin; askeri, politik ve sosyolojik pencerelerinden bakabilmemizi sağlayan önemli tarihsel belgeler niteliğindedir. Bu bağlamda koruganlar dönemin koşullarını yorumlamamıza farklı kapılar açabilmektedir. İstanbul'un kent tarihi ve yakın tarihimiz açısından önemli niteliklere sahip koruganların korunması ve kent kimliğinin görünür parçası haline getirilmesi gerekmektedir. II. Dünya Savaşı'na doğrudan dahil olmayan ülkemizin sınırlarımıza dayanan savaşa karşı yapmış olduğu savunma refleksini en güçlü tanıkları bu yapılarıdır. II. Dünya Savaşı sürecinde askeri yapıların inşası, salgın hastalıklar, soğuk, kaza, açlık, donma ve diğer nedenlerle 28.749 askerimiz şehit olmuştur (Zengin ve Göktaş, 2021: 1177-1178). Asker sayısının mecburi artırılması tarımsal üretimi olumsuz etkilemiş bu durumda halkın gıdaya ulaşımı açısından sıkıntılara neden olmuştur. Bu tablo II. Dünya Savaşı'nın ülkemizi ve ordumuzu ne kadar büyük boyutta etkilediğini gözler önüne sermektedir. Günümüze ulaşan koruganların üstlendikleri tarihsel misyon çerçevesinde nasıl değerlendirileceği ve

korunmalarına dair yapılması gerekenler önem arz etmekte olup bu doğrultuda bir dizi öneri sunulmuştur;

-Çatalca, Küçükçekmece bölgesi ve İstanbul'un Karadeniz kıyılarında yer alan koruganların tamamının tespit edilerek belgelenmesi, korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil işlemlerinin yapılması, envanterinin çıkarılması ve dijital ortamlara aktarılması gerekmektedir.

-Yok olmaya yüz tutmuş toprak altında kalmış veya kalmak üzere olan koruganların çevresinde ilgili müze denetiminde temizlik, kazı ve belgeleme çalışmalarının yapılması gerekmektedir. İçerisinde dönemsel teçhizat (demir kapı, çerçeve, havalandırma sistemi, silah yuvası, vb.) unsurlarının olduğu koruganlara dair güvenlik önlemleri alınmalıdır. Özel mülkiyette kalan koruganlara dair mülkiyet sahiplerine ve yerel idarelere korumaya esas bilgi verilmelidir.

- Mevcut koruganların bulunduğu alanlara bilgilendirme panosu yapılmalı, QR kod vb. uygulamalar ile bilgi aktarımı yapılmalıdır.

-Koruganların yer aldığı güzergahlarda açık hava müzesi haline dönüştürülerek bölgenin korunması ve tanıtılması için girişimler yapılmalıdır. Koruganların hafıza mekanına çevrilerek ulaşımı planlanmalıdır. Ayrıca koruganların buldukları alanlarda yürüyüş ve gezi rotaları oluşturularak bölgenin gezilmesi ve bilinirliğinin artırılması sağlanmalıdır.

-Koruganlara uzun zamandır bakım, onarım yapılmamış ve terk edilmiş durumdadır. Yapılar kışın sert rüzgarlar ve soğuk yazın ise aşırı sıcaklara maruz kalmakta, gerekli bakımlar yapılmadığından deforme olmaktadır. Yüzeylerde dökülme, çatlama ve kopmalar gözlemlenmiştir. Bu bağlamda acil müdahale gereken çalışmalar bilimsel çerçevede yapılmalıdır.

Koruganlar İstanbul'un kent tarihi ve ülkemizin II. Dünya Savaşı ile olan ilişkisini somutlaştıran en önemli unsurlardan olup mutlaka korunmalı ve bilinirliği artırılmalıdır. Askeri mimari mirası kavramı çerçevesinde ele aldığımız koruganların bazılarının korunması gerekli kültür varlığı olarak ele alındığı fakat çoğunun bu statüde değerlendirilmediği anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda koruganların bir savunma hattının parçası olarak ele alınması ve hattı oluşturan tüm koruganların bu doğrultuda korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmesi gerekmektedir. Koruganların korunması, yapı bütünüyle sınırlandırmamalı çevresel peyzaj ve topoğrafyayı da içine alan koruma alanları oluşturulmalıdır.

#### KAYNAKÇA

Akurgal, E. (1999), *Bir Arkeoloğun Anıları*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara.

Aydın, S. (2021), "İkinci Dünya Savaşı'nda Kıyı ve İç Hat Savunması: Çakmak Hattı Büyükçekmece-Çatalca) Koruganları" *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 34, 383-451.

- Aslan, D. (2004), “Özellikle Büyükçekmece Koruganları”, *Betonart Dergisi*, 4, 55-56.
- Çelik, H., C. (2020), *İkinci Dünya Savaşı'nda Sınır Savunma Tedbirleri ve Türkiye'nin Çakmak ve Çatalca Hatları*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Efeoğlu, M. (2021), *Çatalca Bölgesi Savunma Yapıları ve Koruma Sorunları*, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Efeoğlu, M. ve Eyüpgiller, K., K. (2021) “Çatalca bölgesi Savunma Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme” *Sanat Tarihi Dergisi*, 30/1, 391-433.
- Eyice, S. (1993) “Anastasios Suru”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I, Tarih Vakfı, İstanbul, 265-266.
- İstanbul 1 Nolu Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi (KVKBKA), Dosya no: 489, Karar no: 13.08.2015-1479)
- Ocak, M., T. ve Tekin, Ö., F. (2019), “Anadolu Feneri Koruganları”, *Betonart*, 60, 66-71
- Virilio, P. (1994), *Bunker Archeology*, Princeton Architectural Press, Newyork,
- Zengin, E. ve Göktaş, S. (2020), “İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türk Ordusunda Yaşanan Salgın Hastalıklar ve Ölümler”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6/3,1069-1090.
- Welsh, J., Cooper, C. ve Scott, R. (2013-2017), *Survey Report*, No: 34, Ulster Archaeological Society, Belfast.
- Atlantic Wall Museum, <https://www.atlantikwall-museum.nl/the-exposition.html>, (17,07,2022).
- Google Maps Uydu Görüntüleri, <https://www.google.com.tr/maps/@41.2260058,29.338037,11.75z?hl=tr>, (18.07.2022).
- İBB Haritalar, <https://sehirharitasi.ibb.gov.tr/>, (18.07.2022).
- Icomos Guidelines on Fortifications and Military Heritage, <https://www.icofort.org/fortificationsguidelines>, (30.06.2022).
- Musee Memorial De La Ligne Maginot Du Rhin, <https://europemembers.com/fr/destination/musee-memorial-de-la-ligne-maginot-du-rhin/>, (18.07.2022).
- Noordwijk Atlantic Wall Museum, <https://atlantikwall.nl/>, (17.07.2022).
- Oostende Atlantic Wall Open-Air Museum, <https://www.raversyde.be/en/atlantikwall-raversyde>, (18.07.2022).
- Skagen Bunker Museum, <https://skagen-bunkermuseum.dk/>, (18.07.2022).
- Ulster Archaeological Society Survey Report 34., <https://www.qub.ac.uk/sites/uas/UASfilestore/Filetoupload,779379.en.pdf>, (21.07.2022).

Uluslararası Tahkimatlar ve Askeri Miras Bilimsel Komitesi,  
[https://www.icofort.org/quem-somos\\_](https://www.icofort.org/quem-somos_), (30.06.2022).

Wandelroute Noordwijk Atlantic Wall Museum,  
[https://www.raap.nl/documents/wandelroute\\_Atlantikwall\\_web.pdf](https://www.raap.nl/documents/wandelroute_Atlantikwall_web.pdf), (17.07.2022).

## EKLER

### Resimler



**Resim 1:** Anadolu Feneri, Korugan, (Foto: Mustafa ARMAĞAN)





**Resim 2:** Sahilköy, Korugan (Foto: Mustafa ARMAĞAN )



**Resim 3:** Sahilköy, Korugan (Foto: Mustafa ARMAĞAN)



**Resim 4:** Riva, Korugan (Foto: Mustafa ARMAĞAN )



**Resim 5:** Riva, Korugan (Foto: Mustafa ARMAĞAN)





**Resim 6:** Riva, Korugan (Foto: Mustafa ARMAĞAN)



**Resim 7:** Riva, Korugan (Foto: Mustafa ARMAĞAN )





**Resim 8:** Korugan, (Foto: Mustafa ARMAĞAN)



**Resim 9:** Riva, Korugan (Foto: Mustafa ARMAĞAN)



**Resim 10:** Riva, Korugan (Foto: Mustafa ARMAĞAN )



**Resim 11:** Anadolu Feneri, Korugan (Foto: Mustafa ARMAĞAN )





**Resim 12:** Anadolu Feneri, Korugan (Foto: Mustafa ARMAĞAN)



**Resim 13:** Sahilköy, Korugan (Foto: Mustafa ARMAĞAN )



**Resim 14:** Sahilköy, Korugan (Foto: Mustafa ARMAĞAN)



**Resim 15:** Hoek van Holland Atlantic Wall Museum,  
(<https://www.atlantikwall-museum.nl/home.html>)



**Resim 16:** Oostende Şehrinde Yer Alan *Atlantic Wall Open-Air Museum*  
(<https://www.loisiramag.fr/patrimoine/826/atlantikwall-raversyde>)



**Resim 17:** Skagen Bunker  
(<https://atlantvolden.dk/en/locations/skagen-graa-fyr#gallery-6>)





**Resim 18:** Ren Meginot Hattı Anıt Müzesi,  
(<https://europe remembers.com/fr/destination/musee-memorial-de-la-ligne-maginot-du-rhin/>)



**Resim 19:** Murlough Sahili'nde Yer Alan Korugana Dair Yapılan Çalışmalar  
(Welsh, June, Cooper, Carly, Scott, Randal, (2013-2017), *Survey Report*, No: 34, Ulster Archaeological Society, Belfast, s.10.)



**Resim 20:** Oval Hatlara Sahip Korugan (VİRİLİO, Paul (1994),  
*Bunker Archeology*, Princeton Architectural Press, Newyork, s.156.)

### Şekiller

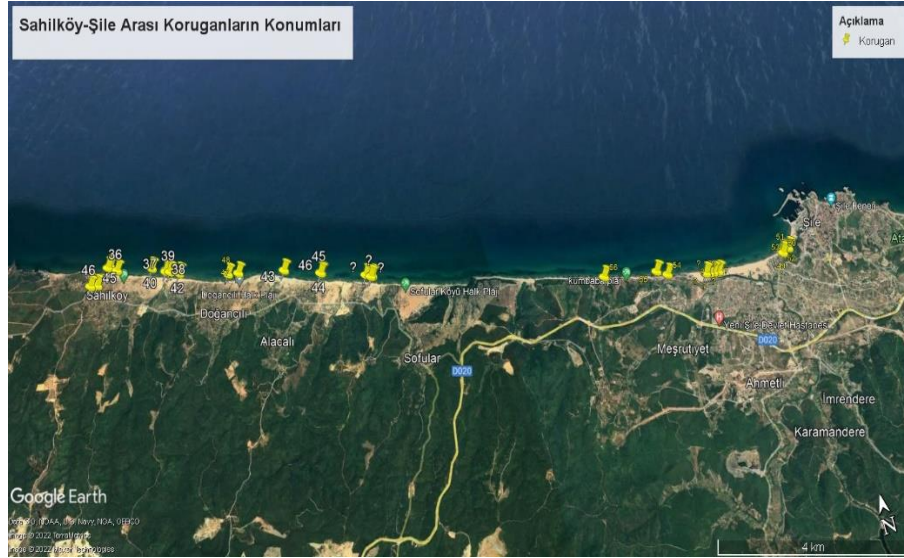


**Şekil 1:** Tespit Edilebilen Koruganların Konumları





Şekil 2: Anadolu Feneri ve Riva Arası Koruganların Konumları



Şekil 3: Sahilköy Şile/Merkez Arası Koruganların Konumları



**Tablo1: Çalışma Alanında Tespit Edilen Koruganların Google Earth Uygulaması Üzerinden Alınan Yaklaşık Koordinat Bilgileri**

Korugan No:	Konum	Enlem	Boylam
1	Anadolu Feneri	41°13'5.65	29° 9'6.01
2	Anadolu Feneri	41°13'4.31	29° 9'5.93
3	Anadolu Feneri	41°13'4.60	29° 9'6.55
4	Anadolu Feneri	41°13'6.03	29° 9'15.66
5	Anadolu Feneri	41°13'4.24	29° 9'18.18
6	Anadolu Feneri	41°13'5.43	29° 9'13.98
7	Anadolu Feneri	41°13'3.40	29° 9'19.35
8	Anadolu Feneri	41°12'59.72	29° 9'39.63
9	Anadolu Feneri	41°12'59.97	29° 9'39.46
10	Anadolu Feneri	41°13'5.36	29° 9'46.41
11	Anadolu Feneri	41°13'10.55	29° 9'53.02
12	Anadolu Feneri	41°13'9.57	29° 9'51.50
13	Anadolu Feneri	41°13'8.77	29° 9'49.91
14	Anadolu Feneri	41°13'15.69	29°10'5.53
15	Anadolu Feneri	41°13'15.89	29°10'7.04
16	Anadolu Feneri	41°13'26.74	29° 9'57.71
17	Anadolu Feneri	41°13'17.55	29°10'31.81
18	Anadolu Feneri	41°13'18.89	29°10'36.69
19	Riva	41°13'13.81	29°11'5.52
20	Riva	41°13'11.96	29°11'29.61
21	Riva	41°13'10.37	29°11'25.47
22	Riva	41°13'10.49	29°11'58.44
23	Riva	41°13'16.53	29°12'25.00
24	Riva	41°13'12.67	29°12'35.59
25	Riva	41°13'12.72	29°12'41.98
26	Riva	41°13'13.72	29°12'38.51
27	Riva	41°13'12.97	29°12'30.79
28	Riva	41°13'19.33	29°12'54.58
29	Riva	41°13'46.86	29°13'29.37
30	Riva	41°13'47.10	29°13'6.49
31	Riva	41°13'55.18	29°15'23.17
32	Riva	41°14'3.14	29°15'20.77
33	Riva	29°15'20.77	29°15'13.84
34	Riva	41°13'51.16	29°15'50.54
35	Sahilköy/Şile	41°12'22.83	29°24'48.34
36	Sahilköy/Şile	41°12'19.00	29°24'56.92
37	Sahilköy/Şile	41°12'8.06	29°25'43.51
38	Sahilköy/Şile	41°12'9.02	29°25'44.45
39	Sahilköy/Şile	41°12'6.86	29°25'47.59
40	Sahilköy/Şile	41°12'13.40	29°25'30.69
41	Sahilköy/Şile	41°12'23.80	29°24'50.86
42	Doğancılı/Şile	41°12'3.77	29°25'56.49
43	Alacalı/Şile	41°11'43.92	29°27'38.16

44	Alacalı/Şile	41°11'34.17	29°28'12.82
45	Alacalı/Şile	41°11'34.51	29°28'13.17
46	Alacalı/Şile	41°11'34.16	29°28'13.64
47	Alacalı/Şile	41°11'51.55	29°26'53.56
48	Alacalı/Şile	41°11'52.92	29°26'43.41
49	Merkez/Şile	41°10'9.09	29°35'46.96
50	Merkez/Şile	41°10'9.72	29°35'46.64
51	Merkez/Şile	41°10'10.63	29°35'46.62
52	Merkez/Şile	41°10'11.02	29°35'46.90
53	Merkez/Şile	41°10'11.28	29°35'54.01
54	Merkez/Şile	41°10'18.93	29°33'46.32
55	Merkez/Şile	41°10'23.36	29°33'36.77
56	Merkez/Şile	41°10'31.11	29°32'44.85